

Citation:

A.J.C. Rüter, Levensbericht H.T. Colenbrander, in:
Jaarboek, 1947-1948, Amsterdam, pp. 183-192

H. T. Colenbrander
(13 December 1871—8 October 1945).

HERDENKING

VAN

H. T. COLENBRANDER

(13 December 1871—8 October 1945)

Herman Theodoor Colenbrander stamt uit een milieu, dat de wetenschap zoveel voortreffelijke beoefenaars schonk, het predikantsgezin. Een goed gezin bovendien. De moeder, die veel invloed op de jongen had, was een Friezin en gaf hem wellicht als erfdeel de hoofdigheid mee, die *Colenbrander* kenmerkte. De vader, een Geldersman, was een van die vrijzinnige theologen, die de Hervormde Kerk niet verlaten wilden. Zo kon hij, in die tijd, slechts een beroep naar kleine gemeenten verwachten. De zoon groeit op in de sfeer van het dorp: Drachten, waar hij de 13de December 1871 geboren werd, Nieuw Beerta, Herwen en ten slotte Naalddwijk. Gymnasiaal onderwijs ontving hij in Arnhem en Den Haag.

Wanneer *Colenbrander* in 1891 te Leiden aankomt, valt hij al spoedig op als een levenwekkend element. De Leidse studentenwereld was in die jaren over het algemeen vrij behoudend, met weinig belangstelling voor het nieuwe, dat zich na 1880 op wetenschappelijk en politiek gebied, in kunst en letteren had baan gebroken. Niet aldus *Colenbrander*. Hij introduceert in zijn dispuut het werk van de Nieuwe Gelders onder oppositie van medeleden, die hun minachting voor dat orgaan uitspraken en *Colenbranders* werkzaamheid beneden de waardigheid van het gezelschap achtten. Met vrienden als *C. van Vollenhoven* en *Molhuijsen* vormde hij in het Leids Studenten Corps een groep, die, als ik goed zie, zich als een aristocratie van de geest opwierp tegenover de velen, wie het aan geest misschien niet ontbrak, maar die voorshands op gans andere zaken prat gingen. *Colenbrander* en zijn vrienden

golden als nieuwlichters, niet bijster gezien bij de partij van het behoud. Als praeses en abactis van de almanakredactie demonstreerden *Van Vollenhoven* en *Colenbrander* in de almanak voor 1895, die naar inhoud en uiterlijk hemelsbreed verschilde van de traditionele boekjes en waarin de rector magnificus zich, waarschijnlijk niet tot zijn genoegen, door *Toorop* in rood krijt getekend zag. *Colenbrander* staat reeds in die jaren als een vrij hoekige figuur bekend: er hangt een gerucht van strijd om hem: zijn tussentijdse verkiezing tot kroegpraeses ontketende een waar tumult.

Colenbrander volgde drie jaar het onderwijs van *Fruin*, daarna dat van *Blok*. Van de laatste heeft *Colenbrander* zeker niet veel invloed ondergaan; hij promoveerde — wonderlijk genoeg gezien het onderwerp van zijn proefschrift — niet bij de hoogleraar in de vaderlandse, maar bij diens ambtgenoot in de algemene geschiedenis, *P. L. Muller*, die hij zeer waardeerde. Beslissend was echter de invloed van *Fruin*: hij was *Colenbranders* leermeester in de ware zin van het woord.

Colenbranders proefschrift verraadt duidelijk afhankelijkheid van *Fruin*, even duidelijk echter, hoever deze gaat. De leermeester had zijn aandacht vóór alles gericht op de zestiende en zeventiende eeuw, tot de kennis van de achttiende leverde hij bijdragen, maar in 1795 trok hij een grens, die hij slechts een enkele maal overschrijden wilde, zo om *Van Hogendorps* rol in 1813 te schetsen. De kennis van de geschiedenis der Republiek in de tweede helft van de achttiende eeuw was gering; *Fruin* bracht er materiaal over bijeen en zette een publicatie van de dépêches van de Pruisische gezant *Thulemeyer* op, maar over het algemeen ging het nut van deze arbeid niet verder dan zijn colleges. Hier nu vatte *Colenbrander* de draad op: hij zou, steunend op de kennis, die hij bij *Fruin* verworven had, de Patriottentijd beschrijven, voornamelijk aan de hand van buitenlandse bescheiden, gezantschapsberichten. De keus kenmerkt de student van toen en de historicus van later. Hij haakt niet, als zijn leermeester, naar de critische studie van het détail, van het enkele, meest concrete probleem, hij verlangt naar

de conceptie, naar de compositie, naar het boek. *Colenbrander* stelt, bovendien, geen nieuwe vragen aan reeds bewerkte bronnen: hij wil onbekend terrein exploreren, nieuwe bronnen aanboren.

Binnen vier jaar afgestudeerd, zoekt *Colenbrander* in 1895 en 1896 het materiaal voor zijn proefschrift in Londen, Parijs en Berlijn bijeen en promoveert in 1897, cum laude, op het eerste deel van de Patriottentijd. Hij had, met een variant op zijn eigen woorden, niet in klei gemorst, maar getracht in steen te houwen. Het proefschrift gaf, na een zeer instructief en bondig geschreven overzicht van de geschiedenis der Republiek tot 1750 als inleiding, een duidelijk beeld van haar lotgevallen in de laatste helft der achttiende eeuw. Wel maakte het bijzonder karakter der gebruikte bronnen dat beeld wat eenzijdig. Voor een zo jonge man was *De Patriottentijd* een werk van ongemene rijpheid en stelligheid, soms zelfs overdadige stelligheid voor de huidige lezer. De stijl is rijk aan beelden en evocatief, hij heeft vaart, maar is niet altijd homogeen: de taal der bronnen en van *De Nieuwe Gids* klinken er beide in na. Exuberant bovendien, zoals de jeugd — en zeker *Colenbrander* in zijn jeugd — is en het litteraire voorbeeld van de promovendus was. Later wint *Colenbranders* stijl aan eenvoud en kernachtigheid, zonder aan beeldend vermogen en vaart in te boeten.

In 1897 ging *Colenbrander* als adjunct-rijksarchivaris naar Den Haag; *Fruin* had hem het leraarschap ontraden. Hij kreeg het archief van de Oost-Indische Compagnie te ordenen. Of zijn creatieve geest door dit werk bevredigd werd? In ieder geval raakt hij thuis in de stof, die hij later, in de eerste jaren van zijn Leids hoogleraarschap, te doceren kreeg. Bovendien stelde zijn grote werkkraft hem in staat tot arbeid naast zijn ambtelijke taak. Hij had in 1899 zijn werk over de Patriottentijd in drie delen gereed, hij publiceerde de Aanteekeningen betreffende de vergadering van Vaderlandse Regenten te Amsterdam, een artikel over Patriotsche partijdagen en bewerkte naar college-dictaten *Fruins* *Geschiedenis der Staatsinstellingen in Nederland*, alles vóór

1902. Bovendien gaf hij tijd aan de uitgave van het Daghregister, gehouden in 't Casteel Batavia.

Arbeid genoeg, zonder twijfel, maar niet voor de driftige werklust van *Colenbrander*. Hij zou tot belangrijker taak geroepen worden, hij had er zich, dunkt mij, ten dele reeds op voorbereid. In het voorjaar van 1901 wist de Algemeen Rijksarchivaris, *Van Riemsdijk*, de Minister van Binnenlandse Zaken, *Kuyper*, er van te overtuigen, dat het Rijk de publicatie van de bronnen der Nederlandse geschiedenis ter hand diende te nemen. De instemming van *De Stuers* zal hem hierbij tot niet geringe steun zijn geweest. Op de begroting van 1902 werden gelden tot dit doel uitgetrokken en in Maart van dat jaar werd de commissie van advies ingesteld: *H. H. van Riemsdijk*, *W. H. de Beaufort*, *P. J. Blok*, *G. Brom*, *G. W. Kernkamp*, *P. L. Muller*, *S. Muller Fzn*, *C. Pijnacker Hordijk*, *F. L. Rutgers* en als lid-secretaris *H. T. Colenbrander*, die weldra tevens directeur van het bureau zou worden, dat 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën te verzorgen kreeg. Een groots project, al werd er wat laat toe besloten: *Thorbecke* had het plan reeds in 1827 aan de hand gedaan. Andere landen waren ons in dit opzicht vele decennia vooruit: het officiële Nederland had tot dan toe veel waardering gehad voor de geschiedschrijving van eigen volk en staat, maar een bijster platonische. In ieder geval, men kon nu aan het werk gaan.

Allereerst ging het er nu om, welke bronnen door uitgave gemakkelijker in het bereik der historici dienden te worden gebracht. *Blok* en *Colenbrander* stelden een voorlopige lijst op, *Kernkamp* en *S. Muller* amendeerden haar en ten slotte verscheen in 1903 van *Colenbranders* hand het breed opgezette Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandse geschiedenis.

Intussen hadden *Van Riemsdijk* en *Colenbrander* als voorzitter en secretaris der commissie reeds de 14de October 1902 voorgesteld, de bronnen tot de algemene geschiedenis van Nederland na 1795 uit te geven en materiaal te publiceren over de geschiedenis der

Nederlanders buiten Europa. Hier blijkt de hand van *Colenbrander* bij de voorbereiding duidelijk: hij had reeds veel materiaal voor beide publicaties bijeen.

Kennelijk had *Colenbrander* deze denkbeelden *Van Riemsdijk* aan de hand gedaan. Zij waren belangrijk, ook als blijk van de wijze, waarop *Colenbrander* zich zijn weg als historicus afbakende. Zijn arbeid op het Rijksarchief bracht hem tot het voorstel van een bronnenpublicatie over de koloniale geschiedenis. Tot de uitvoering heeft hij bijgedragen door aanzienlijke voorbereidende arbeid aan de uitgave van *Van Dams* Beschrijvinge van de Oost-Indische Compagnie¹⁾. Belangrijker, zeker ten aanzien van zijn eigen ontwikkeling, was het andere project. Hij overschreed *Fruins* grens: hij koos zich de exploratie van de negentiende eeuw tot taak. *Colenbrander*, zegt *Bijvoanck* in een woord van herdenking, was geen man voor het tweede plan. Inderdaad.

De commissie van advies nam dit voorstel over; zij besloot tot een uitgave in acht delen, die de periode 1795—1840 omvatten zou. Het was haar bedoeling, dat *Colenbrander* dit voorlopig tot zijn voornaamste bezigheid zou maken.

De aard van *Colenbranders* activiteit in het eerste jaar van het bestaan der R.G.P. doet de vraag rijzen, of hij *Van Riemsdijk* niet tot zijn stappen bij *Kuyper* heeft gestimuleerd. Men zou geneigd zijn, haar bevestigend te beantwoorden.

De jaren, die *Colenbrander* bij de R.G.P. doorbracht, zijn buitengewoon vruchtbaar geweest. Allereerst gaf hij de Gedenkstukken in het licht, 10 delen in 22 stukken, nog aangevuld met de Gedenkschriften van *Falck* en een bronnenverzameling over het Ontstaan der Grondwet. Hij baande er een weg mee door de geschiedenis tot 1840. De Gedenkstukken met name zijn, hoe kan het anders, een keus uit het materiaal, die, als iedere keus, critiek kan wekken. Voor *Colenbrander* was dit geen rem op arbeid, die hij nodig wist.

¹⁾ Mededeling van Dr *H. J. Smit*, aan wie ik velerlei inlichtingen over *Colenbranders* werk voor de R.G.P. dank.

De vlotheid en doorzettingskracht, die de bewerker in staat stelden deze ontzagwekkende arbeid te verrichten, hadden, uit de aard der zaak, ook bezwaren. Zij wegen echter licht, wanneer men er het belang van *Colenbranders* bijdrage tot de kennis van onze negentiende eeuw tegen in de schaal legt. De publicatie der bronnen begeleidde hij met monografieën: De Belgische Opstand eerst, dan de Bataafse Republiek, Schimmelpenninck en Koning Lodewijk, Inlijving en Opstand. Tegelijkertijd werkte hij nog op gans ander terrein: na de herdenking van *De Ruyter* in 1907 aanvaardde *Colenbrander* de opdracht, een biografie van de vlootvoogd te schrijven. Hij begon wederom met de uitgave der bronnen, die in 1919 het licht zagen in de Bescheiden betreffende de Nederlandse Zeeoorlogen: de biografie zelf zou *Blok* echter schrijven: *Colenbrander* kwam er niet aan toe.

In deze jaren vloeit tevens een ononderbroken stroom van artikelen, later gebundeld in *Historie en Leven*, die tot het beste behoren, wat hij geschreven heeft: wie zou Gijsbert Karel in zijn rijpen leeftijd, De jeugd van Thorbecke en het levensbericht van *W. H. de Beaufort* in onze geschiedschrijving willen missen? Zij geven de volle maat van *Colenbranders* kunnen, de rake en scherpe typering van historische personen in de eerste plaats.

In 1906 was hij bovendien toegetreden tot de redactie van *De Gids*, wier secretaris hij tien jaar later worden zou. Het lidmaatschap, het secretariaat bovenal, legden andermaal beslag op een deel van zijn werkkraft, die wel haast onuitputtelijk leek, maar toch grenzen had; *Colenbrander* leverde ook de overzichten van binnen- en buitenlandse politiek. Dit werk bracht hem echter zonder twijfel ook veel vreugde: de omgang met *Van Blom*, *Huizinga*, *De Meester*, *R. N. Roland Holst* en *Jan Ueth* in de sprankelende kring der redactie moet hem een verkwikking zijn geweest. In 1908 ten slotte werd hij lid der Akademie.

Zijn werkzaamheid bij de R.G.P. vindt een eind, wanneer de Leidse Universiteit hem tot een andere taak dan geschiedvorsing en geschiedschrijving roept. Reeds in 1910 was de band nauwer

aangehaald toen de juridische faculteit *Colenbrander* toeliet als privaatsdocent in de staatkundige geschiedenis. In 1917 volgt de benoeming tot lector in dit vak, een jaar later die tot hoogleraar, maar in een andere faculteit en op ander terrein: hij kreeg koloniale geschiedenis te doceren. Zijn werkzaamheid op het Rijksarchief had hem de geschiedenis der Compagnie, de publicatie, door hem met *Stokvis* aan leven en arbeid van *Van Deventer* gewijd, de moderne ontwikkeling onder ogen gebracht. Hij was zonder twijfel met de koloniale geschiedenis bekend, maar daarom nog niet bij uitstek deskundig. Vol moed zet hij zich tot zijn nieuwe taak en bereidt zijn studenten een college voor, dat hij later als Koloniale Geschiedenis in het licht zou geven. Hij neemt ook de verdere ontginning van dit terrein ter hand en bewerkt een bronnenpublicatie over *Coen* in vijf delen; de biografie zelf volgde in 1934. Van *Coen* tot *Van Deventer* gaat *Colenbranders* belangstelling, tussen *Coen* en *Van Deventer* ziet *Colenbrander* ook de ontwikkeling van onze verhouding tot Indonesië verlopen: hij was een overtuigd aanhanger van de ethische richting.

Wanneer dan *Blok* in 1925 zijn ambt neerlegt, keert *Colenbrander* terug tot het terrein van zijn meest wezenlijke belangstelling: de vaderlandse geschiedenis. Zo kwam hij, toen hij de vijftig reeds gepasseerd was, andermaal voor de taak te staan, zich in te werken in een opdracht op het gebied van het onderwijs, waar hij zich zonder twijfel moeilijker bewoog dan op dat van geschiedvorsing en geschiedschrijving. Bovendien namen zijn fysieke en psychische spankracht af; met overbelasting lijkt mij dáárin de oorzaak te liggen van de pijnlijke vergissing van 1933. De werklust blijft echter onverminderd.

Colenbrander voltooit de reeks monografieën, die de geschiedenis van Nederland in 1795 tot 1848 bestrijken met zijn *Vestiging van het Koninkrijk*, *De afscheiding van België* en zijn biografieën van *Willem I* en *Willem II*. Evenwel, het hoogleraarschap in de vaderlandse geschiedenis, dat de vervulling geleek, is stellig niet het hoogtepunt in zijn bestaan geweest. Het tragische in *Colen-*

branders niet gemakkelijk leven is, dat hij dit hoogtepunt reeds betrekkelijk vroeg bereikt en er over heen geraakt.

Met het klimmen der jaren neemt zijn fysieke kracht verder af, het gaan wordt hem moeilijk en geleidelijk trekt *Colenbrander* zich terug: in de Akademie ging hij tot de rustende leden over, het secretariaat van de Gidsredactie legde hij in 1939, het lidmaatschap in 1941 neer. Maar dan heeft hij de zeventigjarige leeftijd ook bijna bereikt en staat hij onder de zware druk van de oorlog. Nog geeft hij in 1942 zijn boekje uit over Oranje en het Wilhelmus. Hij verdiepte zich, de analogie lag voor de hand, in de geschiedenis van de Franse tijd en vond, meer dan vroeger, de weg tot zijn studenten. In de oorlog verscheen hij op vrijwel alle vergaderingen van hun dispuut Robert Fruin, ook toen deze, na het verbod der studentenverenigingen, soms ver van Leiden gehouden moesten worden, wat voor hem wel bij uitstek moeilijk was. Wat hij gevreesd had, bleef hem bespaard: hij mocht de bevrijding beleven en ging, de 17de September 1945, mee op in de stoet van zijn ambtgenoten naar de Pieterskerk. Kort daarop, 8 October, kwam het eind.

Colenbrander was in menig opzicht voortzetter van het werk van *Fruin*, zij het naar eigen trant en met volledig behoud van eigen persoonlijkheid: niets lag verder van hem dan epigonisme. Zijn werk is in zekere zin het sluitstuk van de liberale geschiedschrijving van de Leidse historische school der negentiende eeuw. Zonder twijfel was *Colenbranders* liberalisme niet gelijk aan dat van *Fruin*: er lagen ruim veertig jaren tussen het tijdstip waarop de een en de ander tot rijpheid kwam. *Fruins* polemieken met *Groen* stelde *Colenbrander* teleur. Wie *Colenbranders* eigen overtuiging peilen wil, leze zijn levensbericht van *De Beaufort*, die hij hoog achtte, niet het minst om zijn vermogen tot ontwikkeling van het eigen politieke denken. Zoals *Fruin* een enkele maal liberaal polemist was geweest, zo werd *Colenbrander* lid van het hoofdbestuur van de Vrijheidsbond. Niet, dunkt me, omdat hij een actieve politieke rol wilde spelen: daarvoor was en voelde hij zich te zeer

man van wetenschap. Zelfs de keren, dat hij zijn pen in dienst stelde van de politieke strijd, zijn te tellen: hij deed het in 1919 en in de jaren 1925—1926 in verweer tegen Belgische aanspraken.

Op historisch terrein ging zijn aandacht geheel uit tot de politieke geschiedenis, wier eerherstel hij in zijn inaugurele oratie van 1925 vindiceerde. Slechts één enkele maal, in zijn boekje over de Belgische Opstand, bemoeit hij zich met een cultuurhistorisch onderwerp, maar dan nog alleen tot ondersteuning van zijn politiek-historisch betoog.

De liefde van de man, die zijn leven lang bronnen publiceerde, ging uit naar de geschiedschrijving in grote stijl. Hij betreurde het, dat de beste Nederlandse historici te veel aandacht hadden gegeven aan het detail, aan het critische probleem van kleine omvang, te weinig aan compositie van grote werken. Hij verwierp het toepassen van de methoden der exacte wetenschappen op die van de geest en had weinig belangstelling voor de theorie van het vak, hij verlangde naar het scheppen van een beeld, zo mogelijk in een werk van lange adem. „Van alle lieden van wetenschap”, zei *Colenbrander* in bovenbedoelde oratie, „is de historicus de scheppende kunstenaar het naast verwant.” Hij heeft getracht dat verlangen in daden om te zetten voor zover zijn ambtsbezigheden dat toelieten; hij vergde het uiterste van zijn werkkraft om de periode 1795 tot 1848 te beschrijven. Scherp van karakteristiek, brillant soms, maar bij tijden gaat het relaas op een lager plan voort, met name wanneer de schrijver te zeer op de welsprekendheid der bronnen vertrouwt en breed citeert. Wie zou echter, in een oeuvre van dergelijke omvang, steeds op gelijke hoogte blijven, wie vooral, die reeds zo belast was? Al bepaalt eigen ongeduld en zucht tot afdoen *Colenbranders* wijze van werken evenzeer als veelheid van arbeid.

Naar het onderwijs ging *Colenbranders* voorkeur zeker niet uit. Hij sprak moeilijk en kwam bovendien tot doceren op een leeftijd, toen de gang van zijn leven al bepaald was. Indien een onderwerp hem boeide, kon *Colenbrander* echter fascinerend college geven:

zijn privatissimum over staatkundige geschiedenis herinneren zijn hoorders zich dankbaar. Al was *Colenbrander* geen geboren of boeiend docent, hij bond toch een ruime kring studenten aan zich. Hen trok de figuur.

Men kan *Colenbranders* maat bepalen aan zijn vrienden: *Huizinga*, *Van Deventer*, *Kernkamp*, *Van Vollenhoven*. Hij was een gesloten en wat eenzelvig levend man, wie die eenzelvigheid soms drukte. Hij was positief, direct, op de man af en militant, zonder een zweem van diplomatiek beleid. Hij had, voor wie er gevoelig voor was, de charme van zijn vrijzinnigheid. Hij droeg het hart hoog en het was, bij zijn hoofdigheid en strijdbaarheid, niet moeilijk met hem in conflict te komen, maar hij kon tegenspraak velen, ook van zijn leerlingen. En hij kon een geschil met gulle hartelijkheid overbruggen. Hij was ruim, met een afkeer van wat benepen en klein is, hij was, ten slotte, zoals *Huizinga* hem tekent, een „krachtige, inwendig gloeiende en ernstige persoonlijkheid.”

Was het wonder, dat hij jonge mensen aantrok? Zij mogen soms in hun oordeel falen, maar zelden tasten ze mis bij de waardering van het karakter en het geestelijk formaat van de man, die voor hen staat.

A. J. C. RÜTER.

